

НАВРЎЗОВА Гулчехра Нигматовна
 Бухоро муҳандислик-технология институти
 Ижтимоий фанлар кафедраси профессори,
 фалсафа фанлари доктори
 email: premium.progress@mail.ru

БАҲОУДДИН НАҚШБАНД МАЪНАВИЙ МЕРОСИНИНГ ЯНГИ ҚИРРАСИ

NEW FACETS OF THE SPIRITUAL HERITAGE OF BAHAUDDIN NAQSHBANDI

НОВЫЕ ГРАНИ ДУХОВНОГО НАСЛЕДИЯ БАХАУДДИНА НАКШБАНДИ

Аннотация: Мақолада Баҳоуддин Нақшбанд маънавий меросининг янги қирраси – 137 та рубойи борлиги “Рубоӣёти Хожа Нақшбанд” манбаси асосида ёритилган. Бу асарда Баҳоуддин Нақшбанднинг рубойлари форс тилида жамланган ва Муҳаммад Содиқ Қусурӣ томонидан урду тилида шарҳланганлиги аниқланган. Асарнинг муқаддима қисми ва рубойлар таҳлили асосида Баҳоуддин Нақшбанд таълимотининг бош ғояси тавҳид, Аллоҳ ризолиги эканлиги фалсафий таҳлил этилган.

Калим сўзлар: Баҳоуддин Нақшбанд, маънавий мерос, рубоӣ, “Рубоӣёти Хожа Нақшбанд”, тавҳид, Аллоҳ, ризо.

Abstract: The article highlights a new facet of the spiritual heritage of Bahauddin Naqshband - the existence of 137 rubaiyya based on the source “Rubaiyoti Khozha Naqshband”. In this work, it is found that the Rubaiyat of Bahauddin Naqshband was collected in Persian and annotated in Urdu by Muhammad Sadiq Kusuri. Based on the preface of the work and the analysis of the rubaiyat, it is philosophically analyzed that the main idea of the teachings of Bahauddin Naqshband is monotheism-tawhid, the garment of Allah.

Key words: Bahauddin Naqshband, spiritual heritage, rubai, “Rubaiyoti Khozha Naqshband”, tawhid, Allah, rizo.

Аннотация: В статье освещается новая грань духовного наследия Бахауддина Нақшбанда – существование 137 рубайи на основе источника «Рубаиёти Хожа Нақшбанд». В этой работе обнаружено, что Рубаи Бахауддина Нақшбанда были

собраны на персидском языке и прокомментированы на урду Мухаммадом Садиком Кусури. На основе предисловия произведения и анализа рубаи философски анализируется, что основная идея учения Бахауддина Нақшбанда – монотеизм-тавҳид, ризо- довольство Аллаха.

Ключевые слова: Бахауддин Нақшбанд, духовное наследие, рубаи, «Рубаиёти Хожа Нақшбанд», тавҳид, Аллах, ризо.

КИРИШ

Маънавий меросимизнинг қимматбаҳо хазиналаридан бири тасаввуфий манбалардир. Тасаввуфнинг меъёрдаги энг мақбул камолот йўлларида бири жаҳоний тариқатга айланган Нақшбандиядир.

Нақшбандия таълимотининг асосчиси Баҳоуддин Нақшбанд номи билан машҳур Муҳаммад ибн Муҳаммад ал-Бухорий (1318-1389) маънавий меросининг баркамол авлодни тарбиялашда аҳамияти каттадир [12:5-8]. Баҳоуддин Нақшбандни “Аврод” рисолаи борлигини аниқлаган эдик [3:112]. Шунингдек у кишидан сақланган ҳикматли сўзларни тартибга келтириб жамлаганмиз [5:52]. Манбаларда Баҳоуддин Нақшбанднинг ҳикматли сўзлари ҳақида маълумотлар келтирилган [4:256]. Мақомотда “Баҳоуддин Нақшбанднинг ибратли калималаридан” келтирилган [2:114-157]. Баҳоуддин Нақшбанднинг иккинчи халифалари Муҳаммад Порсо “Рисолаи Қудсия” асарида Баҳоуддин Нақшбанднинг маърифатга оид қимматли сўзларни жамлаб шарҳлар ёзган [19:93-156]. Баҳоуддиннинг тўртинчи халифаси Яъкуби Чархийнинг “Рисолаи унсия” асарида ҳам Баҳоуддин Нақшбанд маънавий мероси ҳақида сўз боради [22:78]. Умуман тадқиқотларимиз натижасида Баҳоуддин Нақшбанднинг 250 дан кўп ҳикматли сўзлари борлигини аниқладик [11:144].

Баҳоуддин Нақшбанд ўзи асослаган Нақшбандия камолот йўлининг асоси сифатида 11 рашҳани киритган [7:189,8:189]. Бу тамойилларнинг учтаси “Вукуфи замоний” [13:32-34]., “Вукуфи ададий” ва “Вукуфи қалбий”ни Баҳоуддин Нақшбанднинг ўзи кашф этган [20-21:536]. Нақшбандия таълимоти ҳушёрлик йўли сифатида энг мақбул камолот йўли бўлиб жаҳон миқёсида тарқалишига сабаб бўлган [15:42-44,16:171-173,10:119-121].

Юқорида зикр этилган манба ва тадқиқотларда Баҳоуддин Нақшбанддан насрий мерос билан биргаликда назмий мерос сақланганлиги ҳақида маълумотлар берилган. Сайфиддин Сайфуллоҳ Баҳоуддин Нақшбанднинг бешта рубойлари борлигини аниқлаб, асл арабий графикасидаги форс тили ва таржима нусхаларини тўплаб рисола ҳолатида нашр этган [20:10-19]. Биз ҳам Баҳоуддин Нақшбанд ҳақидаги рисоламиз охирида у кишига мансуб тўрт рубойни ўзбек тилида киритганмиз [9:19]. Ушбу тўрт рубойи Эрғаш Очилов жамлаган асардан олинган [6:278]. Хуршид Давроннинг кутубхонаси сайтида “Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ҳикматлари” билан бирга учта рубойлари ўзбек тилида киритилган. Адабиётларнинг қиёсий таҳлили кўрсатадики, Баҳоуддин Нақшбанд рубойлари ҳақида маълумот жуда оз ва у кишининг маънавий меросининг бу қирраси деярли ўрганилмаган.

Бизни кувонтирадиган илмий янгилик шундаки Баҳоуддин Нақшбанд рубойлари жамланган манбани топдик [1:184].

АСОСИЙ ҚИСМ

“Рубоёиёти Нақшбанд” асарини топишга ёрдам берган Имом Бухорий халқаро илмий-

тадқиқот маркази Илмий тадқиқотлар бўлими бошлиғи, тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), катта илмий ходим Меҳрожиддин Амоновга миннатдорчилик изҳор қиламиз.

Манбада китобнинг номи “Рубоёиёти Хожа Нақшбанд” эканлиги ва уни тартибга келтириб, шарҳ этган олимнинг исми Муҳаммад Содик Қусурий эканлиги қайд этилган. Асарни тартибга келтириш ва шарҳ этиш хижрий 1411 йил Зулҳижжанинг 8-куни – милодий 1991 йил 21-июнда муборак жумъа кунида бошлангани таъкидланган. Хижрий 1413 йил Шаъбон ойининг 12-куни – милодий 1993 йил 5-феврал муборак жумъа кунида тўлдирилган. Асар 1997 йилда Мадина шаҳрида Пибликишнз нашриётидан 1100 дона чоп этилган.

“Рубоёиёти Хожа Нақшбанд” 184 саҳифадан иборат. 12-39-бетларда “Муқаддима” ёзилгандир. Унинг муаллифи Ҳазрат профессор Сайид Муҳаммад Зокир Хусайн Шох Соҳиб Чиштий Сиалвий Мад Зиллий (Равалпинди) дир. “Муқаддима”да аллома Муҳаммад Содик Қусурий ҳаёти, асарлари ва Баҳоуддин Нақшбанд рубойларига берган шарҳларининг мазмун-моҳияти очилган. “Муқаддима”нинг 13-14-бетларида “Ҳазрат Шох Нақшбанд” ҳаёт ва фаолияти ҳақида қисқача маълумот берилган. Хожа Нақшбанднинг Ҳофиз Шерозий билан муносабати, унинг рубойларининг юксак маҳорат билан ёзилганлиги қайд этилган.

Асарнинг 40-бетидан 182-бетигача Баҳоуддин Нақшбанднинг 137 рубойи форс тилида, араб графикасида ёзилган. Ҳар бир рубой рақамлаштирилган ва пастида урду тилида унга шарҳ ёзилган. Китобнинг охиридаги 183-бетида Баҳоуддин Нақшбандни валийликнинг 3 нишонаси ҳақидаги шеъри ёзилган ва унга шарҳ берилган. Умуман манба урду тилида бўлиб, фақат рубойлар форс тилида келтирилган. Манбадан маълум бўладики, Баҳоуддин Нақшбанднинг 137 рубойлари бор экан. Бу Баҳоуддин Нақшбанд маънавий меросининг янги қиррасини бизга намоён этади ва уларни ўрганиш вазифасини кўяди.

Урду тилада ёзилган асарнинг “Муқаддима” қисмини филология фанлари доктори (PhD), Тошкент давлат шарқшунослик университети “Урду тили, адабиёти, Покистон маданияти ва тарихи” кафедраси мудири Шарахметова Мухлиса Ансоридиновна таржима этишга ёрдам бердилар.

“Муқаддима”нинг таҳлили бу асарнинг қийматини аниқлаш имкониятини берди. Баҳоуддин Нақшбанд рубойларини жамлаб шарҳлаган Муҳаммад Содик Қусурий ўз даврининг алломаси ва адиби экан. У кишининг 21 асари борлиги ва 922 бетдан иборат “Тазкира-е-Нақшбандия хайрия” асари жуда машҳурлиги таъкидланган.

Манбанинг таҳлилидан маълум бўладики, “Муқаддима”ни ёзган муаллиф Ҳазрат Нақшбандга ихлоси чексиз бўлган. У хасталик чоғида рубойларни ўқиб ҳар бир рубойи устига соатлаб ўтирганини ёзади. “Бир қанча рубойларнинг кенг маънолари мени Худо билади қаерларга олиб кетди. Баъзи рубойлар қалбим ва ҳаёлимда ҳафталарча қолди. Айрим рубойларни ўқигач, ажиб оламга тушиб қолгандек ҳис қилдим ўзимни. Бир неча маротаба ўйладимки, бу рубойлар 600 йил аввал ёзилаётган пайтда Шоҳ Нақшбандга эргашганлар уларни тинглаганда қалблари қай аҳволда эди? Улар буни тушунтириб беролмасалар керак” [1:12].

“Муқаддима” қисмида бир неча рубойлар таҳлил этилган ва ҳар бир рубойи мазмунига хос сарлавҳалар қўйилган. “Истаганнинг буюклиги” сарлавҳаси билан манбадаги учинчи рубойи таҳлил этилган [1:22].

يارب ز تو من ترا ميخواهم
افزون ز هزار پادشاه ميخواهم
هر کسی ز درد تو حاجتی ميخواهد
من آمده ام از تو ترا ميخواهم

Ё раб, зи Ту ман Туро мецоҳам,
Афзун зи ҳазор подшоҳ мецоҳам.
Ҳар касе зи дари Ту ҳоҷате мецоҳад,
Ман омадаам аз Ту Туро мецоҳам.

Мазмуни:

Роббим, мен Сендан фақат Сени истармен,
Минг подшоҳдан афзал истармен.

Ҳар ким Сени даргоҳингдан ҳоҷатини истар,

Мен келганман, Сендан Сени истайман.

Рубойи таҳлили кўрсатадики, Баҳоуддин Нақшбанд Аллоҳга мурожаат қилиб, Унинг муқаддас Ўзлигидан фақат муқаддас Ўзлигини истамоқда. Бу илтижо мингта подшоҳликдан Аллоҳни устун қўяётганлигидан далолат бермоқда. Подшоҳлар

ва уларнинг подшоҳликлари Унинг олдига ҳеч нарса эмаслигини Баҳоуддин Нақшбанд таъкидламоқда. Ҳар бир инсон ўз эҳтиёжлари билан Унга мурожаат қилади. Баҳоуддин Нақшбанд Аллоҳга: “Сендан фақат Сени истайман” демоқда. Бу билан у Аллоҳнинг поклиги, гўзаллиги, латифлиги ва зоти сифотини улуғлаб, ўзида ҳам бу сифатлар бўлишини истамоқда. Унинг ризолиги Баҳоуддин Нақшбанднинг истагидир. Чунки бу улуғ зот Аллоҳнинг нақадар буюк эканлигини англамоқда.

Инсон яшар экан унда эҳтиёжлар мавжуд. Инсон маконга, ўлчамга мўхтож. Баҳоуддин Нақшбанднинг қалби илоҳий чексиз кенгликни истамоқда. Сўнгги мисрада Ундан фақат Уни талаб этиш билан жуда содда ибора орқали буюк дуони қилмоқда.

“Муқаддима”да Баҳоуддин Нақшбанднинг тўққизинчи рубойи ҳам таҳлил этилган [1:23].

يارب تو كريمی كرمتم عام بود
انعام تو بر خلق جهان تام بود
تو صاحب جود و كرم و من مفلس
انعام نما گر وقت انعام بود

Ё Раб, Ту кариме, карамат ом бувад,
Инъоми ту бар халқи жаҳон том бувад.
Ту соҳиби жуду караму ман муфлис,
Инъом намо, гар вақти инъом бувад.

Мазмуни:

Роббим, Сен каримсан ва караминг барчагадир,

Сени жаҳон халқига инъоминг тўладир.
Сен жудду карам соҳибисану мен муфлис,
Инъом қилгин агарда инъом вақтидир.

Бу рубойи орқали Баҳоуддин Нақшбанд Аллоҳнинг бандаларга берадиган мукофотлари чексизлигини, Унинг неъматларининг саноғига етиб бўлмаслигини таъкидламоқда. “Муқаддима” муаллифи Аллоҳнинг инсонларга бераётган неъматларни иккига: жисмоний ва маънавийга бўлиш мумкинлигини ёзган.

Дарҳақиқат, инсон вужуди кўплаб танадаги мукофотларни ўз ичига олади. Уларнинг ҳар бири Аллоҳнинг марҳамати, лутфу карамидир. Лекин жисмоний неъматлар абадий эмас, фонийдир. Инсон улардан фақат тириклигида фойдалана олади. Лекин айнан ўша тана инсонни охират учун керакли бўлган эзгу иш, савоб амаллар

килиши учун зарурдир. Аллоҳ берган жисмоний неъматлар ёрдамида маънавий неъматлар Аллоҳ изни ва марҳамати билан вужудга келади. Баҳоуддин Нақшбанд Аллоҳнинг инъоми, лутфу марҳамати кенглигини рубойида тараннум этиб, бандалар қалбига Аллоҳга меҳру муҳаббат уйғотмоқда. Чунки Аллоҳнинг лутфу карами валийларга аёндыр. Баҳоуддин Нақшбандга хос фазилятлардан бири камтаринлик [14:48-50]. ва шукроналикдир [17:121-123]. Қаерда ожизлик ҳукм сурса, у ерда ғурур ва такаббурлик бўлмайди. Аллоҳ кибру ҳавони яхши кўрмайди.

“Муқаддима”да 12-рақамли рубойи ҳам таҳлил этилган: [1:25].

الله بفریاد منی بیکس رس
لطف و کرمیت یاری منی بیکس رس
هر کس بکسی حضرت خود مینازد
جز حضرت تو ندارد این بیکس کس

Аллоҳ! Ба фарёди мани бекас рас,
Лутфу карамат ёри мани бекас бас.
Ҳар кас ба касе ҳазрати худ менозад,
Жуз ҳазрати Ту надорад ин бекас кас.
Мазмуни:

Аллоҳим, мен кимсасизни фарёдига етгин,
Сени лутфу караминг мен кимсасизга ёр
эрур бас.

Ҳар ким кимгадир дардини айтар,
Сендан ўзга бу кимсага йўқдир ҳеч кас.

Баҳоуддин Нақшбанд бу рубойи
билан Аллоҳга муножот қилиб, ўзини Унинг
мададсиз ночор эканлиги ва унинг фарёди,
оҳу зорини тинглашини сўрайди. Аллоҳнинг
рахмати ва марҳаматидан умедворлигини айтиб,
Ундан раҳм қилиш, қўлидан тутишни илтижо
қилади. Менга фақат Сен ва фақат Сен бор
деб, Аллоҳга мукамал тарзда илтижо қилади.
Охирги мисраинг гўзаллиги Баҳоуддин
Нақшбанднинг қалб гўзаллиги нидосидир.
Баҳоуддин Нақшбанд “Сенсиз бу йўловчиснинг
ҳеч кими йўқ деб”, фоний ва боқий нарсалар
Аллоҳданлигини таъкидлайди.

“Муқаддима”да таҳлил этилган яна бир
рубойи 26-рақамлидир: [1:27].

از لطف تو هیچ بنده نومید نشد
مقبول تو جز مقبل جاوید نشد
مهتر بکدام ذره پیوست دمی
کان ذره به از هزار خورشید نشد

Аз лутфи Ту ҳеч банда навмид нашуд,
Мақбули Ту жуз муқбили жовид нашуд.
Меҳрат ба кадом зарра пайваст даме,
К-он зарра беҳ аз ҳазор хуршед бишуд.
Мазмуни:

Сени лутфингдан ҳеч банда умидсиз
бўлмади,

Сени мақбулинг абадий мақбул бўлди.

Сени меҳринг қайси заррага бир дам
боғланса,

У зарра минг қуёшдан афзал бўлди.

Баҳоуддин Нақшбанд бу рубойларида
Аллоҳнинг лутфу карамининг чексизлиги
таъкидлаб, ҳеч ким Унинг лутфидан ноумид
бўлмайди, дейди. Аллоҳ кимга назар қилса, уни
қабул этса унинг бошига абадий иқбол тожи
кийдирилади. Аллоҳ муҳаббати, меҳри тушган
бир зарра минг қуёш нуридан афзалроқдир.
Чунки Аллоҳнинг муҳри битилган зарра
нурининг улуғлиги олдида минглаб қуёшлар
сўнади.

“Муқаддима”да 27-рақамли рубойи ҳам
таҳлил этилган: [1:28].

من بنده عاصیم رضای تو کجاست
تارک دلم نور و صفای تو کجاست
مرا تو بهشت گر بطاعت بخشی
این بیع بود لطف و عطای تو کجاست

Ман бандаи осиям, ризои Ту кужост?
Торик дилам, нуру сафои Ту кужост?
Моро Ту бихишт гар ба тоат бахши,
Ин байъ бувад лутфу атои Ту кужост?
Мазмуни:

Мен осий бандаман, Сени ризолигинг
қаерда?

Қалбимда зулмат чўқди, Сенинг нуру
сафоинг қаерда?

Бизни ибодатимиз махсули жаннатдир,
Бу савдодир, Сени лутфу атоинг қаерда?

Баҳоуддин Нақшбанд бу рубойлари билан
ўзини осий гуноҳкор банда деб, Аллоҳдан
унинг ризолиги қаердалигини сўрайди.
Нақшбандия таълимотида Аллоҳ ризолигига
эришиш асосий мақсад ва талабдир [18:39-
46]. Баҳоуддин Нақшбанд гуноҳлар бандани
қалбини қорайтиради, Сенинг нуринг унга
зиё беради, дейди. Баҳоуддин Нақшбанд агар
тоату итоатимиз туфайли бизга жаннатни

берсанг, бу савдо бўлмайдами, демокда. Мен Сени неъматинг ва илтифотинг билан фахрланаман, Сени ажру савобинг учун ибодат қилмайман. Баҳоуддин Нақшбанднинг бу сўзлари Робия Адавиянинг илоҳий ишқ билан “Менга жаннатинг, ҳам дўзахинг ҳам керак эмас, менга жамолинг керак” деган муножоти билан уйғундир. Баҳоуддин Нақшбанд ҳар бир амалини холис Аллоҳ ризолиги учун қилиши билан барча нақшбандийларга ибрат бўлган ва бу таълимот ҳозирги кунгача “ризо йўли” сифатида тан олинади.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб қуйидагиларни таъкидлаш лозим:

1. Баҳоуддин Нақшбанд таълимотининг янги қирраси унинг ғоялари, ҳикматли сўзлари фақат насрий эмас, балким рубоийлар билан ҳам тарғиб этилганидир.

2. Баҳоуддин Нақшбанддан 137 та рубоий сақланганлиги ҳақида Муҳаммад Содик Қусурий томонидан тартибга келтириб, шарҳланган урду тилидаги “Рубоиёти Хожа Нақшбанд” асари гувоҳлик беради.

3. Рубоийлар таҳлили Баҳоуддин Нақшбанднинг маҳорати ва илоҳий ишқ куйчиси эканлигидан далолат беради.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. رباعيات خواجه نقشبند مرتب و شارح محمد قصورى اردوبازار لاهور الدينية پبليکيشنز ۱۹۹۸ ۱۸۴ صحيفه
2. Абул Муҳсин Муҳаммад Боқир ибн Муҳаммад Али. Мақомоти Хожа Баҳоуддин Нақшбанд / Форсийдан таржимон, сўз боши, изоҳ ва луғат муаллифи Маҳмуд Ҳасаний. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019. – 335 б.
3. Баҳоуддин Нақшбанд. Аврод (тўлдирилган иккинчи нашр). Мақола, изоҳ ва шарҳлар муаллифи, таржимон Г.Н Наврўзова. Т.: Sano standart, 2019. 112 б.
4. Баҳоуддин Нақшбанд. (Манбалар таҳлили). Тўплаб нашрга тайёрловчи, мақола, изоҳ ва шарҳлар муаллифи. Г. Н. Наврўзова. Т.: Sano standart, 2019. 256 б.
5. Баҳоуддин Нақшбанд. Ҳикматли сўзлар. Bahouddin Nakshband. Words of wisdom. Ҳикматли сўзларни тўпловчи ва мақолалар муаллифи. Г. Н. Наврўзова, Ҳикматли сўзларни инглиз тилига таржима этувчи З. Расулов. “Sadriddin Salim Buxoriy”. –Т.: Durdona, 2020. 52 б.
6. Донишмандлар тухфаси: Рубоийлар/ таржимон, нашрга тайёрловчи, сўзбоши ва изоҳлар муаллифи: Эргаш Очилов. Т.: Ўзбекистон, 2009. – 400 б.
7. Наврўзова Г. Нақшбандия тасаввуфий таълимоти ва баркамол инсон тарбияси. – Тошкент: Фан, 2005. – 233 б.
8. Наврўзова Г. Нақшбандия – камолот йўли. – Тошкент: Фан, 2007. – 189 б.
9. Наврўзова Г. Баҳоуддин Нақшбанд. Рисола. Т.: Abu matbuot-konsalt, 2011. – 24 б.
10. Наврўзова Г.Н. Dam – bu damdir// Тафаккур. 2019. 3-сон. 119-121-бет.
11. Наврўзова Г.Н. Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ҳаёти ва маънавий мероси. – Т.: Фан, 2021. – 244 б.
12. Navruzova G.N. Bahauddin Naqshband – the seventh pir of Bukharai Sharif (Noble Bukhara). Islom tafakkuri (Maxsus son), 2020. 5-8-б.
13. Наврўзова Г. Баҳоуддин Нақшбанднинг “Вуқуфи замоний тамойили”. Фалсафа ва ҳуқук. Ижтимоий – сиёсий, маънавий-маърифий, фалсафий-ҳуқуқий журнал. 2022. №2 32-34-б.
14. Navro'zova G.N. Kamtarinlik ila kamolga yetgan valiy. //Ilm sarchashmalari. 2023. №8. 48-50-бетлар.
15. Наврўзова Г.Н. “Ҳуш дар дам” тамойили ва билиш масалалари. Фалсафа ва ҳуқук. 2023. №2. 42-44-б.
16. Наврўзова Г.Н. “Ҳуш дар дам” тамойили: фалсафий таҳлил. Scientific forum:theory and practice of research III International scientific and theoretical conference. 10 march, 2023. С.171-173.
17. Наврўзова Г. Шукроналик – инсон камолотининг асоси. //Imom Buxoriy saboqlari. 2023. №3. 121-123-бетлар.
18. Наврўзова Г.Н. Нақшбандия таълимотида ризо тушунчаси. //Islom tafakkuri. 2022. 2-сон. 39-46-бетлар.
19. Рисолаҳои пирон ва пайравони тариқати Нақшбандия. Душанбе: 2017. -456 б.
20. Сайфиддин Сайфуллоҳ. Ҳазрати Нақшбанд рубоийлари. –Т.: Тошкент ислом университети, 2009. -20 б.
21. Фаҳруддин Али Сафий. Рашаҳоту айнил-ҳаёт («Обихаёт томчилари»): тарихий-маърифий асар / Табдил қилувчилар, нашрга тайёрловчилар: М.Ҳасаний, Б.Умрзоқ. Масъул муҳаррир: Б.Умрзоқ (ЎзР ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти). – Т.: Абу Али Ибн Сино номидаги тиббиёт нашриёти, 2004. – 536 б.
22. Яъқуб Чархий. Рисолаи унсия. (Дўстона суҳбат) // Таржимон ва шарҳлар муаллифи. С. Раҳмонов. – Самарқанд: Самарқанд давлат чет тиллар университети, 2022. -78 б.